

Црногорски задружни покрет „Сељачка самопомоћ“

Влада Цветковић-Мачек, не само да није дала грађанске слободе него је поштрила курс против антифашистичких снага у земљи, нарочито против комуниста и све више везала земљу за Осовину Рим—Берлин. Задржавање и продубљивање закона шестојануарске диктатуре, отварање концентрационих логора и друге терористичке мјере владе Цветковић-Мачек дубоко су се одразили на економско и политичко стање у земљи. Осјећајући мирис барута, ратни шпекуланти и несавјесни трговци развили су безобзирну пљачку на широким народним масама и изазвали нагли пораст цијена прехранбеним артиклима и индустриској роби. Нагођена великосрпска и великохрватска буржоазија неуморно је радила на затупљивању националног питања и обмањивању сељачких народних маса, те на разбијању радничко-сељачког јединства. Али, плановима уједињене реакције супростављао се организовани народни покрет на челу са радничком класом и КПЈ.

Та економско-политичка ситуација се такође дубоко одразила и на Црну Гору, која је као привредно неразвијена и национално угњетена преживљавала тешке дане.

Беспослица, ниске наднице, презадуженост сељака, ниске цијене сељачким производима, с једне стране, високе цијене прехранбеним и индустриским производима, груба експлоатација радника и пауперизованих сељака, те онемогућавање легалног организовања народне самопомоћи против скупоће и пљачке, с друге стране, карактерисали су економску ситуацију у Црној Гори послје децембарских избора 1938 године.

Организацију „Сељачко братство“¹, већ у другој половини 1938 године, растурила је и онемогућила полиција. Требало је продужити и продубити акцију за учвршћење радничко-сељачког јединства као моћне полуге отпора против владајуће реакције. Покушати поново са неком друштвеном организацијом, било је беспредметно, јер сваку легалну организацију је одобравала надлежна управно-полицијска власт којој је, по Закону о удружењима, зборовима и договорима (шестојануарском), дато дискреционо право одлучивања да ли ће неко удружење бити одо-

¹) Види чланак „Сељачко братство“ стр. 37, књ. IV, св. 1—3 за 1949 г. „Историски записи“.

брено или не, а практично, свако удружење, сем она, која су била безопасна за владајућу политичку странку, под фирмом „на основу извјештаја заклетог органа власти и увјерења да управа неће радити у духу правила“, забрањивано је.

Пошто се трговачке фирме и задруге по бившем југословенском законодавству нијесу одобравале од управно-полицијских власти, већ су се регистровале код надлежног окружног суда, ПК КПЈ за Црну Гору ријешило је да организује земљорадничку набавно-продавачку задругу „Селачка самопомоћ“. За њено организовање задужио је инжењера економије Лазара Ђуровића, члана КПЈ у цетињској организацији.² Почетком септембра 1938 године штампан је позив иницијативног одбора за оснивачку скупштину. Позив су потписали двадесет добронамјерних грађана разних професија, припадника свих политичких струја које нијесу на власти, који су важили као лојални, незамјерени грађани. Двојица од потписника су били означени као комунисти, али међу оним осталим, властима то није пало у очи. Двојица од потписника су били земљорадници.

Тако су полиција и остале власти имале утисак да се ту ради о некој сасвим обичној задрузи каквих је, на папиру, по Црној Гори било доста. Сазивачи су у означеном огласу истакли:

„Циљ је ове задруге, да на првом мјесту, колико толико, помогне селјаку у борби ради спасавања од глади, која ове године због неродице, увелико пријети скоро читавој овој покрајини.

Задруга ће у свом окриљу организовати **Одбор за народну помоћ ради прикупљања прилога за најсиромашније фамилије**, које буду остављене саме себи без икаквих средстава и радне снаге.

Задруга ће замолити надлежне факторе за хитно отварање јавних радова, како би они, који имају радне снаге, зарадили себи и породици зимницу да не скапљу од глади, која је већ на помолу.

Задруга ће се трудити, да од Министарства саобраћаја добије за овај крај **бесплатан подвоз кукуруза, у ком би случају Задруга отворила своје продавнице за задругаре**, како би добијали жито много јефтиније него код трговаца.

Задруга ће радити без икаквог профита. **Њен је циљ самопомоћ селјака** у борби са лихварима и шпекулантима, да не искористишавају његов изузетно тежак положај.

Задруга ће набављати и све друге потребе, те ће их без икакве зараде уступати својим задругарима. Једном ријечју, настојаће да из своје средине истисне све посреднике између произвођача и потрошача.

²) Лазар Ђуровић чл. КПЈ, погинуо у НОБ-у за вријеме Пете офанзиве на Сутјесци 1943 г.

Исто тако Задруга ће настојати, да свим сељачким производима обезбиједи што пристојнију цијену, а нарочито ће повести рачуна о томе да сељаци, због биједи у коју су запали, не продају стоку у бесцијење.“³⁾

Оснивачка скупштина је заказана за 18 септембар 1938 године, а одржана на Цетињу у сали Дома слободе. На скупштини су изабрани управни и надзорни одбор. У управу задруге је изабрано 15 чланова од којих су били: осам земљорадника, три службеника, два пензионера, један посједник и један инжењер економије (слободне професије). У надзорни одбор су ушли девет чланова од којих: четири сељака, два правника, један љекар, један пензионер и један службеник. На скупштини се иступило мало отвореније. Основно и ново у дотадашњем задругарству истакнуто је: „Задругин је циљ да сваки задругар добије неуманен плод свог крвавог рада. Девиза је Задругина: директно од произвођача к потрошачу без посредника са великим или малим профитом.“⁴⁾

Није био лак посао повратити повјерење у задругарство, које су разни предратни шпекуланти и политички демагози компромитовали. То се могло само кроз један нов тип задруге, која је требало да дјелом освоји симпатије маса. А то је значило конкретном, непосредном коришћу датом задругарима, стављање у бољи положај сваког задругара од незадругара који је упућен на трговце. Једном ријечју, требало је побиједити трговце и политичке шићарције. А за то су била потребна два фактора: политички ауторитет и материјална средства. Преко партиских организације на терену вјера у поштени подухват „Самопомоћи“ је постигнута. Ту је помогла и већ створена традиција „Сељачког братства“ али постојала је зебња да се неће успјети, јер нема средстава. Отуда су поједине организације са врло сиромашног терена, са неповјерењем гледале на успјех „Сељачке самопомоћи“ и имале толико мали број чланова да су морале затворити филијалу (примјер Ђеклића и Чева у Срезу цетињском).

Материјална средства Задруге су била минимална. Почело се моралним капиталом и добром вољом. Иницијатори и пријатељи Задруге су набавили нешто канцелариског материјала, један сто и коју столицу, и Задруга се као фирма инсталирала у једној још недовршеној кућици на Цетињу у Његошевој улици. Све административне дужности у Задрузи, у почетку, изузев управника, који је био беспослен и без средстава за живот, биле су бесплатне. А управник је добијао плату од хиљаду динара мјесечно. Први извори за материјално пословање Задруге били су члански улози. Члански улог је био 50 динара и пет динара за уписнину. Овај улог се могао платити у двије рате у току године. Тре-

³⁾ Сви курзиви су цитираног Позива на оснивачку скупштину.

⁴⁾ Из Апела за упис у чланство задруге „Сељачке самопомоћи“ од 4 октобра 1938 године.

бало је наћи кредитора. Но и са тим је било врло тешко. По Закону о привредним задругама, да би могла пословати и добити од неког кредит, Задруга се морала регистровати код неког од постојећих савеза задруга. А савез задруга је могла имати само она задруга која има најмање три стотине својих подружница. Било је нормално да се пита Савез српских земљорадничких задруга за учлањење. Али он је одбио. Ово одбијање је имало политичку позадину, јер је руководство Савеза српских земљорадничких задруга, које је било великосрпско, уочило да „Сељачку самопомоћ“ воде комунисти. Послије неуспјеха код Савеза земљорадничких задруга у Београду, Задруга се обратила Господарској слози у Загребу. Господарска слога је, на интервенцију неких другова комуниста који су преко својих веза могли утицати на неке чланове у управи, прихватила понуду и у свој ревизиски савез учланила „Сељачку самопомоћ“. Након учлањења у ревизиски савез задруга Господарске слоге „Самопомоћ“ је могла да тражи кредит. Задруга је добила у првој партији 140.000 динара кредита од Господарске слоге, за које је одмах купила кукуруз. На тржишту, код трговаца, цијена кукурузу је била од 28 до 30 динара за багаш (15 kg). „Самопомоћ“ је отворила пет продавница и то: на Цетињу, Ријеци Црнојевића, Подгорици (Титограду), Даниловграду и Вирпазару и објавила да је за задругаре дошла прва количина жита. Задруга је одредила цијену житу по 23 динара багаш, у Подгорици 23,50, а у Вирпазару 22,50 (обзиром на транспортне трошкове). Задруга је једним плакатом уз означени цјеновник обавијестила народ о отварању продавница, апелујући на крају за даљи упис чланова. Прилив чланова је одмах порастао, а ауторитет Задруге скочио. Другом партијом Задруга је добила од Господарске слоге кредит од 500.000 динара, за што је одмах купила кукуруз и подмирила стари дуг. Жито је већ стигло у већој количини. Задруга се пласирала код појединих фирми у Хрватској, Босни и Војводини као врло солидан платац, те је убрзо стекла неограничено повјерење и кредит. Тако је у 1939/40 години отворила још низ својих продавница као у Никшићу, Бару, Беранама, Спужу, Голубовцима, Биочу, Шавнику, Петровцу на мору, Св. Стефану, Вилусима, Грахову, Жабљаку, (дурмиторском), Колашину, Кокотима, Љешкопољу итд.

Да би успјех Задруге био већи, преко њеног чланства и управе поведена је енергична борба против трошарина, шпекулације и скупље. Она је у току 1939 године набавила око два милиона килограма брашна, пшенице и кукуруза и учинила промет од преко три милиона динара, чиме је уштеђела својим члановима око 450.000 динара. Проучавајући потребе нашег села, Задруга је примијетила да трговци у крајевима гдје је основна привредна грана виноградарство (Ријека Црнојевића, Вирпазар, Бар и Петровац на мору) много шпекулишу са плавим каменом. Стога је задруга набавила 30.000 килограма плавог камена и про-

дала га задругарима по 6,50 динара док су га трговци продавали по 8—9 динара килограм⁵.

Поред борбе против скупоће, за снижење цијена на тржишту, Задруга је повела борбу за повећање цијена сељачким производима. Борба је била за искључење разних посредника између сељака као продавалаца и купаца. Стога је Задруга узела на себе да од својих задругара откупљује вуну и продаје је, без своје зараде, Призаду (Привилегованом акционарском друштву за извоз земљорадничких производа Краљевине Југославије). Отворене су четири пословнице за откуп вуне, и то у Грахову, Жабљаку (под Дурмитором), Кучима и Колашину. Сељак је на овај начин продавао вуну 28 до 112 динара килограм (а трговци су је откупљивали по 18 до 30 динара килограм). Тако је преко „Самопомоћи“ продато око 200 вагона вуне, чиме је уштеђено сељацима, односно више су користили, за око три милиона динара, које би разни посредници од њих опљачкали⁶.

Већ крајем 1939 године „Самопомоћ“ се у масама афирмирала као моћни регулатор цијена на тржишту и једина способна установа у Црној Гори, која може да правилно организује привредни живот овог краја. Тада је она имала око 4.000 учлањених домаћинстава са преко 20.000 чланова. Промет Задруге у 1939 години је износио 13.823,961 дин. Лични издаци задруге су износили за исту годину 55.000 динара⁷.

Биће интересантно упоредити ове цифре са цифрама буџета Зетске бановине за 1940/41 годину вотираним за пољопривреду. По буџету Зетске бановине за 1940/41 годину (чија је компетенција скоро троструко већа од сектора на коме је дјеловала „Самопомоћ“) редовни расходи за пољопривреду су били 4.476,383 динара и 120.000 ванредних расхода, укупно 4.596.383 динара. Од тога је ишло на Пољопривредно одјељење Банске управе 2.226.460 дин. и на 24 разне пољопривредне установе (сточне станице, воћњаке и др.) 2.250,123 динара. Од укупног буџета на пољопривреду Зетске бановине за исту годину ишло је на личне расходе 2.619.228 динара а на унапређење пољопривреде (гдје улазе и материјални расходи за оправку зграда, огрев, освјетљење, канцелариски материјал и сл.) 1.977,155 динара⁸.

Разумљиво је да су пред овим фактима, не само трговци, него и бивша држава, компромитовани у очима онда осиромашеног и биједом шибаног црногорског народа.

⁵) „Глас Црне Горе“ бр. 2, Подгорица 1 децембра 1939 године.

⁶) Овај податак ми је дао Симо Цаковић, ондашњи пословођа „Самопомоћи“, сада мајор ЈНА.

⁷) „Слободна мисао“ бр. 5, стр. 2, Никшић, 4 фебруара 1940 године.

⁸) Буџет Зетске бановине за 1940/41 годину стр. 3—62, Цетиње, 1940, штампарија „Обод“.

II

Крупни замах у свом раду „Сељачка самопомоћ“ је постигла у 1940 години, када њен годишњи промет пребацује 56.000.000 динара.

Процес пауперизације сељака је из дана у дан бивао већи. Број сељака надничара је растао. Према једној анкети, која је вођена под руководством ПК КПЈ за Црну Гору 1939 године, сваки сељак у Црној Гори могао је да обради свој посјед за 100—150 учињених надница. Остало вријеме у току године дана био је упућен на надницење другом, продајући своју радну снагу будућашто, као нестручан и неорганизован. Отуда су се, тада, по питању политике на селу поставила три главна задатка: политичко организовање сељака на бази савеза са радништвом и радном интелигенцијом; економско организовање сељака, ради поправке тешког економског положаја села и културно организовање, ради уношења више свјетлости и знања у сељачке домове⁹.

„Сељачка самопомоћ“ је била легална установа преко које је Партија већи дио ових задатака врло успјешно спровела.

Број продавница „Самопомоћи“ у 1940 години се повећао, опсег њиховог пословања проширио, а број чланства омасовио, тако да се крајем 1940 број чланова приближио 50.000 (а почетком 1941 и пребадио).

„Сељачка самопомоћ“ је најбоље познавала економску проблематику Црне Горе. Њен рад је обухватио све гране земљорадничке производње и потребе изузев произвођача дувана.

Производња дувана у Црној Гори је, у старој Југославији, била ограничена. Није се производило колико се могло, него колико се од стране државног монопола одредило. Гајењем дувана прије рата, углавном су се бавили сељаци Срџа подгоричког. Производња дувана је напр. 1939 године била дозвољена само за 27.000.000 струкова, што чини око 700.000 кгр. дувана. Међутим, могућности су биле за 80.000.000 струкова. Тако, исте године је било 4.988 гајитеља дувана, док су 2.000, који су тражили дозволу за гајење, одбијени. Гајитељу се, до 1939 године, плаћало кило дувана од 4—16 динара (што је 1939 и 1940 нешто повећано). Обзиром на могућности производње дувана у Црној Гори гајитељи су у својим захтјевима истицали и потребу подизања фабрика дувана у Подгорици (Титограду¹⁰ како би се могло ухљебити што више сељака који су постали најамници.

У септембру 1940 године гајитељи дувана су одржали своју конференцију, на којој су прецизирали своје потребе и изабрали делегате за депутацију која је, са депутацијом „Самопомоћи“, тре-

⁹) Из чланка „Повезаност интереса сељака и радника у Црној Гори“ у „Гласу Црне Горе“ (легалном парт. листу који је цензура угушила послје трећег броја), бр. 1, стр. 3 од 15 новембра 1939 године.

¹⁰) „Глас Црне Горе“ бр. 2, стр. 4 од 1 децембра 1939 и „Зета“ (Подгорица), бр. 36 од 29 септембра 1940 год.

бало да иде у Београд, и постави у име народа Црне Горе економске захтјеве влади Цветковић—Мачек.

Уочи поласка делегације за Београд све филијале „Сељачке самопомоћи“ су одржале скупштине на којима је претресана економска проблематика и означени захтјеви. На основу тих захтјева су формулисани општи захтјеви делегације „Самопомоћи“ и гајитеља дувана, који се углавном садрже у следећем:

Да „Призад“ послује са „Сељачком самопомоћи“ као са једином масовном сељачком економском организацијом у Црној Гори; да се омогући превоз житарица од посљедње жељезничке станице до пословница задругиних, уз накнаду реалних трошкова; да се задрузи уступе бесплатне упутнице за превоз житарица на државним жељезницама¹¹⁾; да се заведе порез на богаташе и да се тај новац употреби на изградњу опште корисних објеката; да се уведу једнообразне цијене хљебу у читавој земљи; да се отворе јавни радови у свим сиромашним крајевима; да се повећа откупна цијена дувану; да се подигне фабрика дувана у Подгорици¹²⁾ итд.

Делегација, коју су сачињавали двадесет делегата, посјетила је Драгицу Цветковића 27 септембра 1940 године. Ма да се знало да влада неће удовољити захтјевима делегације, ефекат посјете је био у народу велики, јер се видјело да „Самопомоћ“ води праведну борбу за добро народа, а влада вара народ и оставља га на бездушну пљачку несавјесних трговаца.

Том приликом у Дирекцији за спољну трговину постављено је, опет ради политичког ефекта, питање да се, обзиром на успостављене трговачке односе између Краљевине Југославије и СССР-а, омогући „Самопомоћи“ набавка жита из Украјине, што је одмах означено као неиспуњив захтјев под изговором да са СССР-ом не могу трговати друга правна лица, сем државе.¹³⁾

У програму рада Задруге је, поред економске дјелатности, било стављено у задатак да ће „Самопомоћ“ штитити чланство и радити у правцу здравственог, просвјетног и социјалног подизања и осигурања својих чланова и њихових породица.¹⁴⁾

Стога је „Самопомоћ“ крајем 1940 и почетком 1941 проширила акцију на здравствено, просвјетно и социјално поље. „Самопомоћ“ је формирала здравствену задругу на Цетињу. Би-

¹¹⁾ Од ових упутница задруга „Самопомоћ“ је добила 150 а њих су углавном добијале општине које су већином биле у рукама владине странке ЈРЗ и ове су их уступале трговцима да би могли парирати рад „Самопомоћи“. Поред тога разни владини политичари правили су са овим упутницама политичке махинације.

¹²⁾ „Зета“ бр. 36 од 29 септембра 1940 два дописа о раду „Сељачке самопомоћи“.

¹³⁾ Ово ми је крајем 1940 године испричао покојни Лазар Ђуровић, управник „Самопомоћи“ који је предводио делегацију.

¹⁴⁾ Извод из Правила „Самопомоћи“ т. 3 у Књижици потрошне робе. Штампарија „Уједињење“, Подгорица 1940.

ле су предвиђене, за први моменат, три задружне апотеке, и то у Цетињу, Подгорици и Даниловграду као и при сваком већем мјесту задружни лекар који би бесплатно прегледао чланове „Самопомоћи“. Намјештај за апотеке је већ био наручен. Но реализацију овог плана осујетио је рат, премда су све техничке припреме за ову акцију биле извршене.¹⁵⁾

Да би и поштеном сиромашном чиновништву помогла, „Сељачка самопомоћ“ је крајем 1940 и почетком 1941 приступила организовању задружних ресторана. У плану је било да се такви ресторани прво отворе на Цетињу и у Подгорици, а затим у другим мјестима Црне Горе. Такав ресторан је крајем 1940 отворен на Цетињу и код осталих ресторатера изазвао читаву буру. У ресторану „Сељачка самопомоћ“ чланови су добијали много бољу храну за 20—35 отсто јефтиније него у другим ресторанима. Ресторан „Самопомоћ“ је за кратко вријеме постао прави културни дом напредног Цетиња. Даљу организацију ових ресторана осујетио је рат.

Акција за грађење и довршење домова културе и задружних домова, наслијеђена од „Сељачког братства“, продужена је и под руководством „Сељачке самопомоћи“. Поред иницијативе за довршење домова културе у Цеклину и Метеризима (Срез цетињски), „Самопомоћ“ је повела акцију за изградњу дома културе у Вир Пазару, сељачког дома у Биочу (Срез титоградски) и др. мјестима.

За изградњу ових домова везане су масовне културне акције и манифестације. Тако, приликом отварања Дома културе у Цеклину, 10 септембра 1939 године, на приредби је говорио о потреби организовања сељака у „Сељачку самопомоћ“ инжењер Лазар Ђуровић, а затим су приказани одломци из комада „Мати“, „Власт“ и „Силе“. Забава је завршена са пјесмом „Хеј Словени“. У току дана су омладинци изводили лакоатлетске вјежбе у присуству олимпијске комисије. Од вјежби су извођене: скакање у даљину, скакање у вис, трчање и бацање кугле. Ова прва олимпијада сеоске омладине у Црној Гори изведена је на равној ливади између редова лоза. У програму су учествовали омладинци Цеклина и Црмнице, и цетињски и подгорички студенти.¹⁶⁾

Филијала „Сељачке самопомоћи“ из Црмнице одржала је на Вир Пазару 19 августа 1939 године забаву, на којој је приказан пут војводе Драшка у Млетке из „Горског вијенца“, позоришни комад „Освета“ из живота босанског ропства под Аустријом, одломак из Чапекове „Мати“ и двије рецитације: Шантићева „Ми знамо судбу“ и Његошева „Бог се драги на Србе разљути“. У оквиру исте приредбе, прије забаве одржан је спортски програм:

¹⁵⁾ Овај податак ми је дао Симо Цаковић, пословођа „Самопомоћи“

¹⁶⁾ „Отварање Дома културе у Горњем Цеклину“, Владимир Милић „Зета“ бр. 37 од 17 септембра 1939 г.

бацање камена, скакање, трчање на 100 метара и фудбалска утакмица. Утакмица је одржана између омладине Ријечке и Црмничке Нахије са резултатом 2:2. Овај другарски сусрет омладине одразио се и на утакмици, која је одржана без иједног инцидента (што није чест случај), те је то и локална штампа забиљежила као похвално.¹⁷⁾

У ресторану „Сељачка самопомоћ“ на Џетињу развијао се свакодневно културни живот манифестујући се кроз дискусије по актуелним културним, научним и политичким питањима. На организовању културног живота у ресторану радили су књижевник Ђорђе Лопичић и омладинац Бранко Лопичић.¹⁸⁾

„Сељачка самопомоћ“ је имала у Цетињу и Подгорици своје адвокате, који су бесплатно давали правне савјете и бранили сиромашне сељаке пред судом и другим властима.

„Сељачка самопомоћ“ није одвајала борбу за економско и културно подизање Црне Горе од политичке борбе, па је њено чланство узимало активног учешћа у свим народним акцијама, које су вођене против петоклонашке владе Цветковић—Мачек и бијелог терора ради чега је 1940 године, преко 100 њених чланова, од којих су већина били комунисти, прошла тешки пут жандармериских и полицијских подрума и Главњаче, док је изведена пред Суд за заштиту државе.

„Сељачка самопомоћ“ је постала таква организација да је могла у најкраћем року, у којем било већем граду Црне Горе, довести хиљаду сељака на демонстрације против реакције. Тако су почетком 1940 и 1941 године организоване, под руководством ПК КПЈ за Црну Гору, двије велике протестне делегације састављене од по 150 претставника свих срезова Црне Горе и Боке код бана Зетске бановине. Акцијом је руководио члан ПК КПЈ за Црну Гору друг Саво Брковић. Делегати су поднијели бану резолуцију која је углавном садржавала сљедеће.

Послије пада владе Милана Стојадиновића, влада Цветковић—Мачек не само да није дала обећане слободе народу, него је продужила гажење народних права. Она је на граници Црне Горе и Херцеговине отворила концентрациони логор у Билећи, који Црногорце потсјећа на тешке логоре Болдогасона и Нежидера из доба аустроугарске окупације. Црногорски народ је кроз своју историју доказао да од свих вредности највише цијени слободу и људско достојанство па зато не може равнодушно да гледа на мјере као што су концентрациони логори. Зато делегација енергично тражи, у име народа који ју је послао, да се престане са даљим одвођењем у логоре, да се распусти концентрациони логор у Билећи и другим мјестима и да се интернирани пусте на

¹⁷⁾ „Зета“ бр. 34 од 27 августа 1939.

¹⁸⁾ Ђорђе Лопичић, професор, погинуо на Бугојну у НОБ 1942, Бранко С. Лопичић, студент, погинуо у НОБ 1942 г.

слободу. Други захтјев делегације је био набавка довољне количине жита за становништво Црне Горе и енергично прогоњење шпекулације.¹⁹⁾

Управно полициске власти су биле сасвим изненађене, нарочито другом делегацијом, јер су делегације тако организоване да полиција и жандармерија нијесу уопште могле примити никакво кретање све док нијесу пред зградом Бановине на Цетињу, у 11 сати ујутро видјеле групу од 150 људи.

III

У првим данима живота „Сељачке самопомоћи“ полиција није углавном имала увида у њен рад, нити слутила о снази народа која се иза ње крије. Али кад је кроз непуну годину дана видјела да она постаје главни фактор у регулацији цијена на тржишту Црне Горе, у борби против скупље и шпекулације итд. и да за њом стоје не стотине, већ хиљаде за борбу спремних црногорских сељака повезаних са радничком класом, замислила се, не само она, већ и сви реакционарни елементи у Црној Гори.

Начелник Управног одјељења, а касније подбан Зетске бановине, Душан Влаховић²⁰⁾, наредио је подручним среским начелствима да преко својих органа прикупе детаљне податке: о раду подружница „Самопомоћи“ на терену, о политичкој оријентацији чланова управе и виђенијих чланова, делегата на скупштини задруге на Цетињу, везама и сл.²¹⁾

Среско начелство из Цетиња је преко жандармериских станица прикупило податке за подружнице у Ђеклићима, Чеву и Ријечи Црнојевића. За подружницу у Ђеклићима извјештава да је основана у фебруару 1939 али да је у јуну 1939 престала да ради, јер чланови нијесу уписали удјеле а касније их се већина уписала на Цетињу. За Чеву каже да је покушано да се 31 марта 1940 оснује „Самопомоћ“, али није успјело организовање. Међутим, филијалу „Самопомоћи“ у Ријечи Црнојевића детаљније проучава. Срески начелник о овој филијали даје сљедеће податке.

Подружницу из Ријеке Црнојевића на скупштини у Цетињу 18 септембра 1938 године заступали су: Драгојевић Станко, учитељ из Друшића, Газивода Видо, учитељ из Рваша, Машановић П. Стево, земљорадник из Цеклина, Лопичић Томо, учитељ из Друшића и Стругар Филип, земљорадник из Цеклина. „Наведена лица, сем учитеља, позната су као присталице комунизма. Пословођа поменуте задруге је Стругар И. Перо, службеник Управе општине ријечке, који је познат као сепаратиста“. Чланови

¹⁹⁾ Захтјеве резолуција репродукујем по сјећању и сопственим билешкама.

²⁰⁾ Душан Влаховић је у току НОБ-е био један од изразитих непријатеља и слуга окупатора у Црној Гори.

²¹⁾ Акт. Краљ. банске управе Зетске бановине, пов. бр. 805/40 од 6. III, 1940 године (у архиви Среског начелства — Цетиње — год. 1940 — Цетињски држ. архив).

управе задруге су: Лопичић Томо, учитељ, Машановић П. Стево²²⁾, земљорадник, Стругар Филип. Лопичића начелник означаје као демократу, а остала два као комунисте.

У свом извјештају Банској управи срески начелник даје предлог: „како су чланови подружнице „Сел. самопомоћи“ из Ријеке Црнојевића, познати као присталице комунизма, па вјероватно ова организација има и политичко обиљежје, мишљења сам, да би ову организацију требало растурити.“²³⁾

Среска начелства по Црној Гори појачаном будношћу су обрађивала рад „Селјачке самопомоћи“, нарочито послје директивног писма, управо реферата, начелника Управног одјељења Банске управе, од 26 септембра 1940 године, о политичкој дјелатности комуниста кроз задружни покрет „Самопомоћ“. Овај реферат је упућен свим управно-полициским властима на подручју Зетске бановине. Биће интересантно навести неке појединости из тог реферата, да се види како је класни непријатељ гледао на задружни покрет „Селјачка самопомоћ“. У уводу реферата се говори о илегалном раду комуниста у легалној форми:

„Тактичко дјеловање комуниста: илегални рад у легалној форми, у посљедње вријеме је на територији Бановине особито изражен у економским задругама „Самопомоћ“, гдје се искоришћава вјешто пласирано упориште за деструктивну акцију у народу, у градовима и по селима.

Основну тенденцију Закона о приврденим задругама, пуне слободе приватне иницијативе у погледу развијања задругарства, — комунисти су тенденциозно и вјешто искористили: 1) узели у своје руке иницијативу за оснивање привредних задруга „Самопомоћ“, отели престиж у управи задруга и искористили упослење у продавницама задруга; 2) регистрацијом задруга код надлежних судова иницијатори су избјегли законски надзор управно-полициских власти у погледу одобравања статута и евиденције личног састава чланства и управе, ради чега је услиједило зачлањивање у задругама комуниста и других љевичара, што је од штетног утицаја за развој задругарства у националном духу; 3) успјелије је камуфлирана комунистичка акција кроз дјелатност привредних задруга на терену и умањени успјеси управно-полициских власти у борби против ове акције чак и у оним случајевима, гдје ова дјелатност комуниста излази из оквира чисто задружног дјеловања у домен политички деструктивне акције у народу“.

У реферату се скреће пажња на главни успјех „Самопомоћи“ који је за ондашњи поредак био и главна опасност, па; се каже:

²²⁾ Стево П. Машановић погинуо у НОБ 1942 г.

²³⁾ Извјештаји Среског начелства Цетиње прикључени уз предмет цитираног акта Банске управе под ноту 21.

„Створене и руковођене иницијативом комуниста и њихових симпатизера, економске задруге „Самопомоћ“ су се последње вријеме експонирале као врло јак чинилац. Учлањене у Врховни савез²⁴⁾, у пословно привилегисаном односу са Призадом и државом²⁵⁾, по угледу и у наслону на „Господарску слогу“, задруге „Самопомоћи“ учестало одржавају скупштине, доносе резолуције, врше веће количине набавки намирница за потрошњу, интервенишу за исхрану становништва, подносе петиције у погледу економско-политичких мјера код надлежних фактора, упућују привредне делегације у Београд итд. Ова акција је видно запажена и у публикацијама путем дневне штампе.“²⁶⁾

Задруге „Сељачке самопомоћи“ су, пригодом својих скупштина, користиле права чл. 28 ст. 3 Закона о привредним задругама по коме за скупштину задругара „није потребна ничија дозвола“. Та повластица за задруге, и њена легализација регистрацијом код суда, а не код полицијских власти, омогућила је њен брзи размах у масама. Међутим, Банска управа је у цитираном реферату, дала своје тумачење те законске одредбе да би обезбиједила полицијску контролу и шиканацију рада „Самопомоћи“. То „тумачење“ и упутство својим органима по питању примјене чл. 28 и 29 Закона о привредним задругама гласи:

„За одржање скупштине нпр. по § 28 Зак. о привр. задругама, у ст. 3 није потребна ничија дозвола“.

„Као што то погрешно разумијевају већина управно-полицијских власти, овај законски пропис не искључује учешће, надзор и надлежност управно-полицијских власти у погледу одржања ових скупштина на њиховом подручју него само ослобађа одржавање ове скупштине формалног издавања дозволе по предметима о којима „скупштина мора решавати“, у смислу § 29 Закона о привредним задругама.

Одавде истичу двије обавезе за скупштину:

1) дужна је благовремено извијестити надлежну управно-полицијску власт о одржавању Скупштине и назначити мјесто, вријеме и дневни ред Скупштине иако није потребна формална дозвола;

2) дужна је назначити дневни ред у смислу § 29 Зак. о прив. задругама и строго се придржавати назначеног дневног реда у своме извјештају о чему изасланик власти на скупштини мора строго водити рачуна.

²⁴⁾ Врховног савеза у „Самопомоћи“ није било, него цитиране „Сељачке самопомоћи“ на Цетињу на коју се у реферату мисли.

²⁵⁾ „Самопомоћ“ није имала никаквих привилегија, него напротив сметњи, већ је користила, извјесне повластице које су давале задругама Законом о привредним задругама (као нпр. ослобођење од трошарине и сл.).

²⁶⁾ Акт Краљ. банске управе Зетске бановине. Пов. II. бр. 4193/40 од 26 септ. 1940 у архиви Среског начелства Цетиње за 1940 год. (Цетињски архив).

Уколико сазивачи не би испунили ове обавезе и Скупштина прекорачила дневни ред, супротно § 29 Зак. о пр. зад., Правилнику и дневном реду према претставци, улазећи у актуелна политичка и економско-политичка питања на скупштини, као што је нпр. скоро био случај на Скупштини задруге „Самопомоћ“ у Подгорици, — то недозвољено искоришћавање, у конкретном случају, изасланик власти на Скупштини је и надлежан и дужан да онемогући.

Овако управно-полициске власти имају, као надлежне, поступити и у оним случајевима дјеловања ових задруга, резолуција, петиција итд. гдје се из оквира унутрашње задружног дјеловања тенденциозно прекорачује у политичка и економско-политичка питања о којима надлежни фактори државне управе воде дужну бригу и предузимају потребне мјере.“²⁷⁾

Но упркос свих упутстава Банске управе и будности полициских власти, „Сељачка самопомоћ“ се већ била афирмирала као снажан покрет задругарства новог типа и на њу није било баш лако ударити. Управно-полициске власти су биле немоћне да зауставе њен напредак.

Да би се паралисао рад „Самопомоћи“, покушано је да се преко штампе компромитује. Након споразума Цветковић-Мачек великосрпска реакција је бацила паролу „Срби на окуп“, да би сачувала своје позиције у Македонији, Босни и Херцеговини и Црној Гори. Неки инжењер Х. Савић је написао под насловом „Циљеви задругарства некад и сад“ један подужи, шовинизмом надахнути чланак у „Слободној мисли“ са посебним освртом на „Сељачку самопомоћ“.

Савић даје кратак историјат задругарства у Црној Гори од 1908 до 1941 год. истичући да је сваки тип задругарства претрпио пораз сем „Сељачке самопомоћи“, па каже:

„Међутим, у најновије вријеме, задруга народног типа, како се она претставља јавности, „Сељачка самопомоћ“ извршила је снажан продор у заосталост и предрасуде нашег друштва и избјила на површину с јаким полетом. То би се могло назвати једна врста револуције у нашем друштву, ако збиља „Сељачка самопомоћ“ савлада сметње, које су скоро уништиле раније задружне организације“.

Полемишући даље о карактеру задруге, каже:

„Прије свега задруга народног типа није позната као нека специјална врста у задругарству. Сви облици задругарства народни су у ширем смислу ријечи. Отуда се на „Сељачку самопомоћ“ као на задругу народног типа мора обратити нарочита пажња, јер је састав њеног чланства (удионичара) обухватио готово све друштвене сталеже. Видно мјесто у чланству заузимају

²⁷⁾ Исто.

и вођи појединих политичких партија или њихових фракција²⁸⁾. Тако исто видно мјесто заузимају интелектуални радници.

Да би потпуно изразио што хоће, Савић најзад поставља:

„Вриједно је при свем том истаћи чињеницу, да нашој јавности није дато стварно објашњење, **зашто је „Сељачка самопомоћ“ регистрирана код „Господарске слогe“ у Загребу, а не код њеног ревизиског савеза на српском подручју**“²⁹⁾.

Међутим, „Самопомоћ“ се регистровала у Загребу код „Господарске слогe“, не ради тога да би избјегла ово или оно „подручје“, јер се она није осјећала национално везана сем за подручје Црне Горе, него из простог разлога што Савез српских земљорадничких задруга није хтио да је учлани у свој ревизиони савез, а „Господарска слога“ је учланила и дала јој први кредит.

IV

Организациону душу „Сељачке самопомоћи“ су чинили чланови Пословног одбора Задруге: инжењер Лазар Ђуровић, судија Нико Т. Роловић, инжењер Томаш Жижих и поп Блажо Марковић као и њен рачуновођа Војо М. Ражнатовић, студент ВЕШ-а³⁰⁾. Рад „Сељачке самопомоћи“ су непосредно контролисали и усмјеравали чланови ПККПЈ за Црну Гору преко чланова Партије у Управи задруге и на терену.

Сељачке масе организоване у „Сељачкој самопомоћи“ спремно су дочекале славне дане Устанка и Народне револуције већ навикле да им је једини сигурни и истински вођ КПЈ, која им, као најнапреднији дио радничке класе, обезбјеђује срећнију будућност.

Оцјењујући рад „Сељачке самопомоћи“ на Оснивачком конгресу КП Црне Горе друг Блажо Јовановић је рекао:

„За рад на селу ствара се под непосредним руководством Партије „Сељачка самопомоћ“ 1938 године као економска организација, која је омогућила успјешан и масован политички рад на селу. У њу су се окупљале сељачке масе (било је учлањено 10.000 породица са 50.000 чланова у 17 филијала) и преко ње во-

²⁸⁾ „Сељачка самопомоћ“ је основана и радила по директивама ПК КПЈ за Црну Гору а у њеној управи су били чланови свих оних политичких партија које су прихватиле у конкретном случају линију коју је Партија спроводила преко задруге, али ни у локалним организацијама, ни у централној управи „Самопомоћи“ није било водећих личности ни једне политичке партије у Црној Гори из простог разлога да то не пане у очи полицији.

²⁹⁾ „Слободна мисао“ бр. 10, стр. 3 Никшић, 16 марта 1941 г. (Курзив цитата мој. — Н. М.).

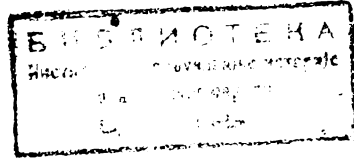
³⁰⁾ Нико Роловић, члан ОККПЈ за Цетиње, погинуо у НОБ-у 1941, Томаш Жижих члан КПЈ, погинуо као Народни херој у Босни 1942; поп Блажо Марковић тада симпатизер КПЈ, био је све вријеме рата у НОБ-у и дошао до чина плуковника, умро 1951 године од посљедица рата; Војо Ражнатовић, секретар МККПЈ Цетиње погинуо у НОБ-у 1942 г.

диле су успјешну борбу против политичког и националног угњетавања, за демократске слободе, против превеликих пореза и разних трошарина на сељачке производе³¹⁾.

Уколико је било имовине „Самопомоћи“, то је подијељено након окупације, народу. Након Устанка 13 јула 1941 неки остаци материјала подијељени су сиромашним партизанским породицама, нешто новца и писаћих машина упућено је на слободну територију, а један њен радио-апарат остављен је на Цетињу, на коме су се под руководством мјесне НОП организације, која је непрекидно радила од 1941 до Ослобођења, слушале и умножавале вијести за град а често слале и на ослобођену територију, уколико тамо није било радиа.

Задруга „Сељачка самопомоћ“ је озбиљан и крупни продор Партије на село и диван примјер новог задругарства у старој Југославији, те њено проучавање овим чланком није исцрпљено, већ само начето³²⁾.

Н. М.

³¹⁾ Блажо Јовановић: Извјештај о политичком раду ПККПЈ за Црну Гору, реферат одржан на Оснивачком конгресу КП Црне Горе, стр. 16—17, Цетиње 1948.

³²⁾ До архиве „Сељачке самопомоћи“ нијесмо могли доћи. Један њен дио би могао бити у архиви цетињског Окружног суда под ознаком „Фи“ (како су се фирме регистровале) од септембра 1938, али овај архив још није ни почео да се сређује а није сигурно да ли је читав сачуван. Податке гдје се нијесам позвао на извор и мјесто наводио сам по неким својим забилешкама и материјалима које сам случајно сачувао као бивши члан Надзорног одбора ове задруге од 1938—1941 године.